

РОЗДІЛ IV. ОПТИМІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

УДК 372.48:373.1(477)

В. С. Бугрій

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА

У статті проаналізовано особливості системного підходу до вивчення шкільного краєзнавства. Установлено, що шкільне краєзнавство як система характеризується: наявністю компонентів; їх взаємовідносинами і взаємодоповненням; зв'язком із загальним освітньо-науковим середовищем як більш широкими системами; розвитком. Використання системного підходу дає можливість реалізувати таку методологію дослідження проблеми, яка не лише сприяє комплексному вивченню шкільного краєзнавства, а й виконує роль методу його вдосконалення.

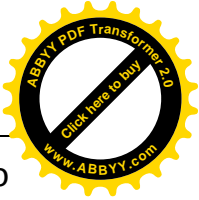
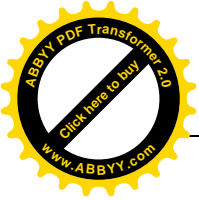
Ключові слова: системний підхід, педагогічна система, компоненти педагогічної системи, методологія дослідження, шкільне краєзнавство.

Постановка проблеми. Вітчизняна педагогіка має давні традиції звернення до краєзнавства як важливого засобу навчально-виховного процесу школи. Матеріали найближчого оточення, як правило, включалися у зміст таких предметів, як географія, історія, література, а в позаурочній роботі краєзнавство виступало як самостійна діяльність учнів. На сучасному етапі розвитку загальної освіти посилюється тенденція до об'єднання краєзнавчих курсів у єдину систему навчання. Її створення може значно розширити можливості реалізації освітньо-виховного потенціалу краєзнавства.

Аналіз актуальних досліджень. У педагогічній літературі достатньо широко висвітлено різні аспекти шкільного краєзнавства. Найважливіші дослідження були проведені П. Івановим, М. Крачилом, В. Корнеєвим, М. Кострицею, М. Лисенком, А. Сафіулліним. На сучасному етапі значний внесок у дослідження шкільного краєзнавства зробили О. Корнеєв, В. Мисан, В. Обозний, М. Соловей, О. Тімець та інші.

Можливості використання системного підходу у педагогічних дослідженнях розглядалися у працях Т. Ільїної, Ю. Конаржевського, Н. Кузьміної.

Разом з тим дослідженню краєзнавства як цілісної педагогічної системи приділялась недостатня увага. Використання системного підходу дає можливість реалізувати таку теоретико-методологічну стратегію дослідження проблеми, яка забезпечить комплексне вивчення шкільного краєзнавства.

Мета статті – проаналізувати особливості системного підходу до вивчення шкільного краєзнавства.

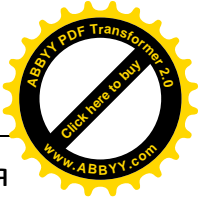
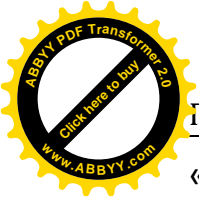
Виклад основного матеріалу. Системний підхід як методологія дослідження об'єктів буття починає активно застосовуватися з другої половини минулого століття. Радянський дослідник А. Авер'янов зазначав: «весь учений світ, усі розглядають свою область діяльності як систему та аналізують її системними методами. Можна говорити вже про системний стиль мислення другої половини ХХ століття» [1, 39]. Ще один відомий філософ О. Фурман у праці «Матеріалістична діалектика» (1969 р.) узагалі зауважував, що системність є не лише атрибутом матерії, а й формою її існування [9, 10].

У науковій думці система почала визначатися як сукупність, множина елементів, які знаходяться у певних взаємовідносинах і зв'язках один з одним та утворюють певну цілісність і єдність [1, 43].

Поняття «педагогічна система» було уведено в 70-ті роки ХХ ст. Наприклад, Н. В. Кузьміна розглядала його як «множину взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, які підпорядковувалися цілям виховання, освіти і навчання підростаючого покоління та дорослих людей» [4, 10].

Структура системи загальної освіти включає такі взаємозалежні процесуальні сторони: урочну, позаурочну та позашкільну діяльності. Оскільки, починаючи з 20-х років ХХ ст., краєзнавство залучається до всіх аспектів цілісного педагогічного процесу, то це дає підстави розглядати його, з одного боку, як самостійну педагогічну систему, а з другого – як утворюючий компонент загальної системи шкільної освіти. Дослідник шкільного географічного краєзнавства А. Сафіуллін зазначав, що «системний підхід, поряд з розкриттям педагогічної ефективності шкільного краєзнавства, дозволяє встановити закономірні зв'язки між його елементами, визначити організаційну структуру та методи його проведення» [8, 9]. Крім того, автор слушно зауважує, що краєзнавство як система у навчально-виховній роботі обумовлюється і підпорядковується загальним цілям та завданням виховання й освіти [8, 10].

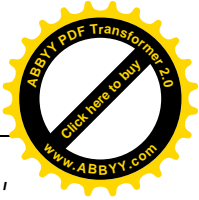
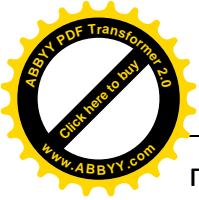
Особливість системного підходу полягає в тому, що він одночасно є і методологічною базою вивчення шкільного краєзнавства як об'єкта пізнання, і вченням про принципи та способи його вдосконалення. З цього приводу А. Сафіуллін, спираючись на власні багаторічні дослідження, переконував:

«організація шкільної краєзнавчої роботи передбачає налагодження педагогічно доцільних взаємозв'язків (зовнішніх, внутрішніх, функціональних) між її компонентами – навчальними і позакласними, окремими напрямками (природознавчим, географічним, історичним, літературним, етнографічним та ін.); формами і методами пошуково-дослідницької та суспільно корисної діяльності учнів. Наші багаторічні спостереження дають підстави констатувати, що у школах, де в організації краєзнавчої роботи ці зовнішні і внутрішні зв'язки не поєднуються, а відповідно здійснюються за випадковою тематикою, вона втрачає своє освітньо-виховне значення» [7, 42].

На те, що системність є одним із принципів удосконалення краєзнавчої роботи, вказував і відомий теоретик шкільного краєзнавства П. Іванов. Він обґрунтував важливість того, щоб «краєзнавство мало системний характер та не було представлено набором розрізнених відомостей, які повідомляються на уроках і під час заходів позакласної роботи, та не пов'язуються між собою, не мають об'єднуючої науково та педагогічно обґрунтованої мети. Краєзнавство повинно мати системний, плановий характер. Коло і зміст краєзнавчих знань, тематика і форми повинні визначатися вчителем з урахуванням вікових особливостей учнів і доступності з педагогічної і локально-практичної сторін» [2, 7].

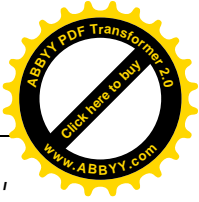
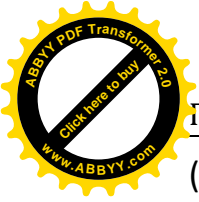
Радянський педагог О. Остапеч уважав шкільне краєзнавство складовою туристсько-краєзнавчої системи. На його думку, краєзнавство і туризм «органічно поєднані, утворюють цілісну єдність. Важливо, щоб виховання у походах, екскурсіях і мандрівках слугувало продовженням тієї роботи, яка велася із класом, піонерським загonom протягом навчального року, і становило її якісно новий етап, який би сприяв закріпленню раніше отриманих знань, умінь і навичок» [6, 55]. Науковець наголошував на тому, що в умовах, коли принцип єдності системи не дотримувався, то походи переслідували тільки спортивні цілі. Суспільно корисна, краєзнавча та інша робота у такій мандрівці зводилась до мінімуму або взагалі була відсутньою. Учителю провести такий захід набагато простіше, але педагогічний ефект від нього досить низький. Педагог констатував, що «в кінцевому підсумку замучені безцільним марш-кидком, який не має ніякого підкріплення в різнобічних формах туристської діяльності, учні повертаються розчаровані та незадоволені. Педагогічна результативність такого спортивного заходу завжди гірше тих походів, у яких поряд зі спортивною присутня пізнавально-краєзнавча діяльність, поєднана з

посильною суспільно корисною працею» [6, 56]. О. Остапець стверджував, що туристсько-краєзнавча система базується на загальнопедагогічних принципах: «з достатніми підставами можна стверджувати, що туристсько-краєзнавча та екскурсійна діяльність учнів регулюється всіма без винятку принципами педагогіки у їх своєрідному відображенні» [6, 63].

Крім того, краєзнавство є підсистемою не лише освітньої, а й наукової системи. Історичне краєзнавство – галузь історії, географічне – галузь географії, літературне – галузь літератури. Кожна з цих частин краєзнавства – відносно самостійна наукова дисципліна, і водночас кожна з них є галуззю певної науки. Тому дослідники шкільного краєзнавства в незалежній Україні М. Костиця та В. Обозний звертають увагу на те, що вивчення та вдосконалення шкільного краєзнавства повинно відбуватися не лише у педагогічному, а й у науковому напрямку. У зв'язку з цим учені зазначають: «Краєзнавство поширюється на дидактику, теорію виховання і пронизує своїми різноманітними функціями весь багатогранний навчально-виховний процес. Звідси зрозуміло: краєзнавство не може бути поза розвитком усієї системи наук і, безсумнівно, має своєрідно відображувати єдність цієї системи. Проте ефективність цієї роботи у школі гальмується через недостатній розвиток теорії, наукового узагальнення здобутків практики й розробки методики краєзнавства. Одні вчені вважають краєзнавство науковою дисципліною, навчальним предметом, інші – дидактичним принципом, методом навчання тощо. Як бачимо, сьогодні єдиної думки щодо визначення місця краєзнавства в педагогічній роботі немає. Така неоднозначність особливо небажана нині, коли краєзнавчо-народознавчий напрям посідає одне з чільних місць у навчально-виховному процесі школи» [3, 7].

Як будь-яка система, шкільне краєзнавство складається із взаємопов'язаних компонентів. Наприклад, А. Сафіуллін виокремлює та характеризує функціональні компоненти: «характерною особливістю краєзнавства, як і всіх інших педагогічних систем (підсистем), є координація і субординація таких функціональних компонентів, як навчальний (включає активну пошуково-дослідницьку діяльність учнів у процесі навчальної та позакласної краєзнавчої роботи, передбачає озброєння їх пізнавальним досвідом, уміннями та навичками самостійної роботи); виховний (необхідна умова вдосконалення інтелектуальних, моральних, трудових якостей та естетичних смаків); розвивальний

(удосконалення пізнавальних інтересів, творчих сил і здібностей учнів, формування почуття відповідального ставлення до навколишнього природного і соціального середовища); результативний (відображає передусім ступінь діяльнісного ставлення учнів до оточуючої дійсності, їх освіченість та вихованість, тобто позитивні зміни в інтелектуальному та фізичному стані школярів)» [7, 42].

В іншій своїй праці А. Сафіуллін пов'язує компоненти системи шкільного краєзнавства з навчальними напрямками: «шкільне краєзнавство як система у навчально-виховному процесі проводиться в плані географічного, історичного, літературного, природознавчого краєзнавства та в інших напрямках. Усі ці напрями становлять частини цілого, будучи основними структурними елементами загальношкільного краєзнавства, тісно пов'язаними між собою як за своїм змістом, так і за формою організації та методами проведення» [8, 9].

На нашу думку, до системоутворюючих компонентів шкільного краєзнавства, які забезпечують організований і цілеспрямований вплив на розвиток особистості школярів, відносять цільовий, змістовий, організаційно-діяльнісний та результативний.

Цільовий компонент визначається освітньою політикою держави щодо використання краєзнавства у навчально-виховній діяльності школи.

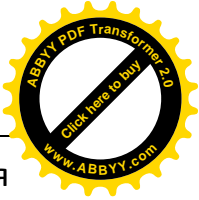
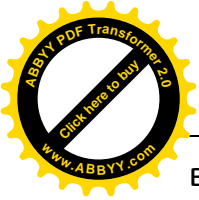
Змістовий компонент відображений у шкільних програмах і державних стандартах загальної освіти, у яких встановлені та структуровані найважливіші знання і вміння, що формуються у процесі краєзнавчої діяльності.

Організаційно-діяльнісний компонент забезпечує функціонування системи і включає дидактичні форми, методи, засоби організації краєзнавчої роботи, пізнавальні можливості учнів у процесі вивчення довкілля, суб'єктні відносини у процесі краєзнавчої роботи.

Результативний компонент формалізований у моделі випускника школи, який завдяки краєзнавчій діяльності оволодів певними знаннями, вміннями, ціннісними орієнтаціями.

Функціонування зазначених компонентів залежить від їх взаємозв'язку та взаємодоповнення. Оскільки система шкільного краєзнавства має синкретичний характер, то зміни в одному з елементів обов'язково приводять до перетворень в інших.

На думку В. Обозного, така залежність компонентів визначає краєзнавство як поліфункціональну систему вищого порядку. Учений

відзначає, що відсутність у системі краєзнавчої освіти «умов для здійснення базових її функцій об'єктивно ставить питання про необхідність її реформування. Таким чином, на тенденції розвитку краєзнавчої педосвіти як системи впливає як дія зовнішніх факторів інших культурних систем, так і закономірності її внутрішньої будови» [5, 91].

Крім того, вивчення системи шкільного краєзнавства дозволяє говорити про її стійкий розвиток. Під ним розуміється перехід від одного стану до іншого, більш досконалого, рух від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого [1, 67].

Висновки. Отже, основними ознаками системи є наявність структури і її цілісність. Системний підхід у педагогіці розробляється не лише як метод дослідження навчально-виховного процесу, а і як метод його вдосконалення.

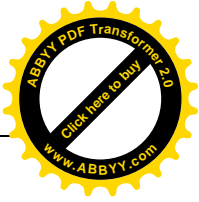
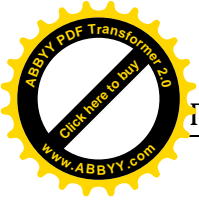
Шкільне краєзнавство як система характеризується: наявністю компонентів; їх взаємовідносинами і взаємодоповненням; зв'язком із загальним освітньо-науковим середовищем як більш широкими системами; розвитком, тобто переходом від одного стану до іншого.

Використання системного підходу дає можливість реалізувати таку методологію дослідження проблеми, яка сприяє комплексному вивченню шкільного краєзнавства.

Подальшого дослідження потребує детальний аналіз компонентів системи шкільного краєзнавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: Методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.
2. Иванов П. В. Основы школьного краеведения : учеб. пособ. / П. В. Иванов. – Петрозаводск : ПГУ, 1977. – 106 с.
3. Костриця М. Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота : навч. посіб. [для студ. пед. навч. закл.] / М. Ю. Костриця, В. В. Обозний. – К. : Вища шк., 1995. – 223 с.
4. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования / Н. В. Кузьмина. – Л. : ЛГУ, 1980. – 172 с.
5. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка вчителя (теоретичні і організаційно-практичні аспекти) / В. В. Обозний. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 254 с.
6. Остапец А. А. Педагогика туристско-краеведческой работы в школе / А. А. Остапец. – М. : Педагогика, 1985. – 104 с.
7. Сафиуллин А. З. Взаимосвязь школьного краеведения с учебно-воспитательной работой / А. З. Сафиуллин // Советская педагогика. – 1982. – № 4. – С. 39–42.
8. Сафиуллин А. З. Географическое краеведение в общеобразовательной школе : [пособ. для учителей] / А. З. Сафиуллин. – М. : Просвещение, 1979. – 127 с.
9. Фурман А. Е. Материалистическая диалектика / А. Е. Фурман. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – 231 с.

РЕЗЮМЕ

В. С. Бугрий. Системный подход как методологическая основа изучения школьного краеведения.

В статье проанализированы возможности системного подхода при изучении школьного краеведения. Установлено, что школьное краеведение как система характеризуется: наличием компонентов; их взаимоотношениями и взаимодополнением; связью с общей научно-образовательной средой как более широкими системами; развитием. Использование системного подхода дает возможность реализовать такую методологию исследования проблемы, которая не только способствует комплексному изучению школьного краеведения, но и выполняет роль метода его усовершенствования.

Ключевые слова: системный подход, педагогическая система, компоненты педагогической системы, методология исследования, школьное краеведение.

SUMMARY

V. Bugrii. Approach of the systems as methodological basis of study of school study of a particular region.

In the article possibilities of approach of the systems are analysed at the study of school study of a particular region. It was set that school study of a particular region as a system is characterized: by the presence of components; by their mutual relations; by connection with general to scientifically-educational by an environment, as more wide systems; by development. The use of approach of the systems enables to realize such methodology of research of problem, which is not only instrumental in the complex study of school study of a particular region but also plays the role of method of his improvement.

Key words: approach of the systems, pedagogical system, components of the pedagogical system, research methodology, school study of a particular region.

УДК 37.041:37.025:371.314.6

Н. В. Коваленко

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У статті розкрито актуальність формування мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності підлітків; розглянуто його сутнісні особливості; проаналізовано педагогічні умови його формування у процесі здійснення навчальних проектів.

Ключові слова: самоосвітня компетентність учнів, мотиваційно-ціннісний компонент самоосвітньої компетентності учнів, технологія навчальних проектів.

Постановка проблеми. Основна школа посідає провідне місце у допрофільній підготовці учнів, формуванні їх готовності до самостійного вибору подальшої освітньої траєкторії. Посилена увага до дослідження навчального процесу основної школи обумовлена психологічними особливостями учнів підліткового періоду, тому що у цьому віці активно формується важлива особистісна якість – усвідомлення власної дорослості, яка посилює намагання самореалізуватися, визначитися із ціннісними орієнтирами. Суперечності підліткового світогляду, як-от: прагнення підлітка до самостійності за відсутності усвідомленого життєвого досвіду,